

Marián Gajdoš – Stanislav Konečný: Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. (1945–1953).

Prešov: Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo

UNIVERSUM-EU, I., 2013, 265 s., II., 2014, 262 s.

Spolupráce české právní historie s východním Slovenskem

Tato recenze se věnuje zajímavé publikaci – zhruba z poloviny jde o edici dokumentů – věnované ukrajinské menšině na východním Slovensku po druhé světové válce, ale je vhodné úvodem nastínit širší otázky menšinových výzkumů v regionu a zcela nejdříve problémy spolupráce českých právních historiků s východem Slovenska. Dále zde bude rozebrán problém výzkumů komplikované menšinové problematiky, kterému se recenzent, ale i mnozí další právní historici a právníci jiných specializací především v posledním desetiletí intenzivně věnují.

Již čtvrt století jde samozřejmě v případech celého Slovenska o zahraničí, jenže historici včetně těch právních by rozhodně neměli podceňovat cenné výzkumy týkající se bývalé společné republiky, ale i předchozích komplikovaných soustátí pod vládou Habsburků (1526–1918), a dokonce i Jagellonců (1490–1526). Přes mnohé společné tradice, srozumitelnost jazyka i přetrvávající kontakty – ostatně Právněhistorické studie jsou nadále česko-slovenský vědecký časopis – bývá spolupráce spíše omezená. Kontakty právě s východním Slovenskem se vytrácejí. Již při letném nahlédnutí do sborníků a programů konferencí je vidět, že do Košic či Prešova, ale i Bardejova¹, na rozdíl třeba od Bratislavy nebo Trnavy, cestují čeští historici či právníci bohužel jen málo. Autor recenze pak nejednou s překvapením zažil, že na východě Slovenska vedle početných polských, ukrajinských nebo maďarských odborníků byl osamoceným českým zástupcem. I témata ze slovenské historie vyvolávají u českých badatelů jen omezený zájem, české práce zpracovávající dějiny Československa slovenský vývoj reflektují jen omezeně a často vůbec ne.²

Na Slovensku je situace přece jen poněkud jiná, kdy například na rozdíl od českých knihkupectví a knihoven, kde se slovenská literatura vyskytuje jen minimálně, jsou na Slovensku české publikace – a to včetně prací z právní historie – běžně k dispozici. Na druhé straně lze zmínit, že při důkladném studiu slovenské odborné literatury je zjevné, že české práce jsou využívány a v poznámkách citovány jen zřídka a to i tehdy, kdy by jejich přínos byl značný.

¹ Recenzent například při svém studijním pobytu v srpnu 2017 s překvapením zjistil, že v Bardejove se již čtvrt století každoročně konají zajímavé mezinárodní konference Bardkontakt na téma, kterému se také věnuje, což je památková ochrana měst, a to například v roce 2016 s důrazem na právní aspekty. Sborníky jsou přitom nejen v tištěné podobě, ale i volně na internetu – viz <http://www.bardejov.sk/bardejov/konferencia-bardkontakt>.

² Autor recenze zpracovával řadu přehledů výzkumu – viz zejména PETRÁŠ, René – STARÝ, Marek: *Právněhistorická bibliografie. Výběr českých a slovenských prací z let 1990–2000 k dějinám státu a práva*. Praha 2005, 252 stran; PETRÁŠ, René – FALADA, David: Die tschechische rechtshistorische Literatur in den Jahren 1984–2003. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 27, 2005, Nr. 3/4, s. 229–253; PETRÁŠ, René: Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989. *Právněhistorické studie* 39, 2007, s. 41–59.

Výzkumy menšinové otázky v ČR a na východním Slovensku

Národnostní a menšinová problematika vyvolává velký a oprávněný zájem u řady společenských věd v ČR a na Slovensku a to včetně historie. U práva a právní historie je situace složitější, k čemuž přispělo i přehlížení tohoto tématu za komunistické éry.³ Teprve v posledním zhruba desetiletí výrazněji přibývá odborné literatury, kde základem jsou aktivity pražské právnické fakulty a zde zejména Ústavu právních dějin, kde působí i autor tohoto textu.⁴

Na Slovensku byl zájem právní vědy o menšiny dosud minimální, přičemž hlavní odborníci působili v Košicích. Lze ale zmínit skutečnost, že na klíčovém pracovišti Společenskovedném ústavu Slovenskej akadémie vied (SAV) v Košicích, což je ostatně působišť obou autorů recenzované práce, zřejmě nikdy vědecky nepůsobil právník. Autoři dříve publikující o otázce jako právní historik prof. Peter Mosný (dříve působící na právnické fakultě v Košicích) svůj zájem přeorientovali, nebo jsou pro ně menšiny spíše jen okrajovým tématem jako u konstitucionalistky doc. Ľudmily Somorové (z košické právnické fakulty) nebo vedlejší aktivitou jako u ústavního soudce doc. Ladislava Orosze (Ústavný soud Slovenskej republiky sídlí v Košicích). Nyní se již situace zlepšuje, kdy (i ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy) se problému častěji věnuje alespoň Katedra veřejnoprávních věd Akadémie Policajného zboru v Bratislave vedená doc. Klaudií Marczyovou. Například organizují konference obvykle koncem října a vydávají cenné sborníky, kde je sice řada autorů spíše praktiky správy a policie, což ale nijak neubírá jejich přínosnosti.⁵

Pokud jde o obecné (tedy nejen právní) výzkumy menšinové otázky a její historie, tak za komunistické éry se vytvořila dvě kvalitní pracoviště v rámci Československé akademie věd, a to Slezský ústav v Opavě a Společenskovedný ústav v Košicích. V ČR se stal Slezský ústav součástí Slezského muzea, nadále organizoval například cenné konference, jenže bohužel okolo roku 2007 se změnila jeho vědecká orientace na regionální historii. V ČR od té doby neexistuje ústřední vědecké pracoviště věnující se menšinám, což nahrazuje vcelku roztržštěná aktivita pracovišť zejména v Ústí nad Labem, Českých Budějovicích, Opavě, a samozřejmě i hlavních centrech vědy Brně a Praze (včetně Ústavu právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy).

Na Slovensku našťastí klíčová role Společenskovedného ústavu SAV v Košicích zůstala zachována. Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, jako nejaktivnější právní vědecké pracoviště v menšinové otázce, má s řadou tamních odborníků dlouhodobou spolupráci jako je zejména jeho dřívější dlouholetý ředitel prof. Štefan Šutaj, s nímž jsou nyní dokončovány rozsáhlé publikace věnované Pařížské mírové konferenci 1946–47 a jejímu významu pro menšiny (editor za českou stranu Jan Kuklík) a menšinám v Československu hlavně v šedesátých letech (editor za českou stranu René Petráš). Také ve

³ PETRÁŠ, René: Právo, právní historie a národnostní výzkumy v ČR. In: *Interakce národnostních kultur / teoretické a metodologické přístupy*. Opava 2008, s. 55–62.

⁴ Podrobně viz PETRÁŠ, René: Právní historie a výzkumy národnostní otázky. In: GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – LUKÁČ, Marián (eds.): *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky*. Košice 2016, s. 15–18.

⁵ Viz např. MARCZYOVÁ, Klaudia – MEDELSKÝ, Jozef – ODLER, Robert a kol.: *Aktuálne problémy migrácie v Európe a jej ľudskoprávna dimenzia*. Praha (vydala Univerzita Karlova Právnická fakulta) 2016; MARCZYOVÁ, Klaudia – MEDELSKÝ, Jozef: *Postavenie menšín pred a po vstupe štátu do Európskej únie*. Bratislava 2017.

vědeckém internetovém časopise Společenskovedného ústavu Člověk a společnost vychází články právních historiků i dalších specialistů z pražské právnické fakulty jako jsou prof. Jan Kuklík, dr. René Petráš nebo doc. Harald Scheu, ale i dalších českých badatelů spolupracujících s Ústavem právních dějin jako je historička z Ostravské univerzity prof. Nina Pavelčíková.⁶

Specifika rusínské/ukrajinské otázky na Slovensku

K nejpozoruhodnějším menšinovým otázkám, s nimiž se muselo již od svého vzniku vyrovnávat Československo⁷ i dnešní Slovensko je postavení Rusínů či Ukrajinců na severovýchodním Slovensku. Tato východoslovanská skupina byla totiž národnostně nevyhraněná a kolísala mezi rusínskou (karpatoruskou), ruskou (velkoruskou) a ukrajinskou (maloruskou) orientací. Činitelé celostátní politiky a úředníci v Praze v meziválečném ale i komunistickém Československu přitom o regionu věděli jen málo či leckdy nic. Nešlo zde přitom jen o nějaký teoretický etnologický problém pro hrstku nadšenců, ale o dosti zásadní politický problém, který mj. velmi narušoval celkovou koncepci právní úpravy postavení menšin v meziválečném Československu. Tato pro stát klíčová otázka byla totiž nejdůkladněji upravena z hlediska používání jazyka, kdy se vycházelo ze skutečnosti, že hlavní rozdíl mezi Čechy a Němci nebo Slováky a Maďary se týkal mateřského jazyka v úřadech a školách.

Národnostní a jazyková nevyhraněnost této skupiny obyvatel na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi znamenala z hlediska snahy o jednotné právní řešení velký oříšek, který byl v praxi leckdy raději spíše přehlížen. Celou otázku pak mimořádně komplikovala mezinárodněprávní ochrana menšin a z ní vycházející ústava 1920, která měla zaručovat specifické postavení Podkarpatské Rusi. Složitě etnologické a tedy často i právní otázky pak přetrvávaly do komunistického Československa,⁸ ale někdy i do současnosti.

Výzkumy postavení menšin (včetně právních aspektů) na východě Slovenska se v poslední době úspěšně rozvíjejí. Lze přitom nalézt i vazby na českou právní historiografii. U klíčové metodologické publikace vyšlé počátkem roku 2017 a nazvané K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov,⁹ mezi jejímiž editory jsou ostatně autoři recenzované práce (eds. Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav – Lukáč, Marián) najdeme i příspěvek věnovaný právní historii od autora tohoto textu a recenzentem byl doc. Pavel Maršálek, také působící na pražské právnické fakultě.

Nejde přitom zdaleka o jedinou práci věnující se postavení Rusínů/Ukrajinců i z právních hledisek. Koncem srpna 2017 byl autor tohoto textu oponentem velmi zajímavé disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košicích, věnované meziválečné éře, školitelem byl ostatně autor recenzované práce dr. Gajdoš. Práce obsahovala i kvalitní rozbor menšinově-právních a správních aspektů.¹⁰ Otázka

⁶ Viz zejména *Člověk a společnost* 2013, č. 4 – <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/zoznam-rocnikov/>.

⁷ V české právněhistorické literatuře podrobně viz PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu / Právní postavení národnostních menšin v první československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha 2009.

⁸ V české právněhistorické literatuře podrobně viz PETRÁŠ, René: *Menšiny v komunistickém Československu / Právní a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970*. Praha 2007.

⁹ GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – LUKÁČ, Marián (eds.): *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky*. Košice 2016.

¹⁰ LUKÁČ, Marián: *Národnostná politika predstaviteľov Košickej župy vo vzťahu k Rusínom (1923–1928)*. Disertační práce Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2017.

byla dokonce vhodně zařazena do mezinárodněprávního rámce, tedy do fungování mezinárodní ochrany menšin, což je prvek, kterému se bohužel čeští i slovenští historici spíše vyhýbají.

Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. (1945–1953) I.

Po velmi rozsáhlém přehledu naznačujícím širší souvislosti výzkumu a vztahu k české právní historiografii je třeba nahlédnout na první díl recenzované práce nazvané Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky, který se věnuje období 1945–1948. Publikace je kombinací rozsáhlé vědecké studie (do strany 124) a edice dokumentů k menšinové otázce (s. 126–265). První kapitola vědecké studie rozebírá sociálně ekonomické podmínky Ukrajinců-Rusínů na Slovensku (I. Ekonomické a sociálne podmienky života menšiny, s. 13–34), dále následují klíčové politické otázky (II. Politické aspekty postavenia a vývoja menšiny, s. 35–92), zařazen je i nástin kulturních problémů (III. Národnostná kultúra v ideových turbulenciách obdobia, s. 93–119) a nakonec stručné shrnutí (Záver, s. 120–124).

Archiválie v publikaci jsou z činnosti UNRP, tedy Ukrajinské národní rady Prjaševščiny (rozsáhlý region, který by v češtině byl – ne zcela přesně – zřejmě označen jako Prešovsko). Jde celkem o 53 cenných dokumentů týkajících se činnosti tohoto důležitého orgánu z let 1945–1948. Ten se tehdy pokoušel být jakousi obdobou Slovenské národní rady. Využíval tedy skutečnosti, že poválečná ČSR chtěla likvidovat neslovanské menšiny a napjaté vztahy panovaly i vůči Polákům, takže i přes nepočetnost této skupiny byla menšinou s nejšířším státoprávním postavením, které ovšem bylo v mnohém nejasné. Originály dokumentů jsou uloženy v archivu ZRUSR – Zväzu Ukrajincov-Rusínov na Slovensku, fondu UNRP – Ukrajinská národná rada Prjaševščiny.

Práce (její první díl) tedy podává důkladný přehled otázky Ukrajinců-Rusínů v Československu v letech 1944–1948 a také zveřejňuje cenné dokumenty. Postavení menšiny je analyzováno nejen z úzce politického hlediska, jak bývá obvyklé, ale jsou začleněny i širší souvislosti ekonomické, sociální, kulturní. Přehlíženy samozřejmě nejsou ani komplikované prvky právní.

Postavení menšin a to zejména právě Ukrajinců-Rusínů v poválečné ČSR bylo v mnohém svérázné. Odsun Němců, neúspěšná snaha o odsun a tzv. reslovakizace Maďarů, ale i tlaky (například národních socialistů) na vyhnání Poláků či neuznávání židovské menšiny na rozdíl od meziválečného Československa (oficiálně v poválečné ČSR osoby tzv. židovského původu) znamenaly zcela nové poměry v regionu tradičně zásadně ovlivňovaném národnostní otázkou. Otázka Ukrajinců-Rusínů je pozoruhodná i při celkovém posuzování státního systému a práva poválečné ČSR, protože originálně ilustruje častou zmatenost koncepcí. Velice aktivní UNRP (Ukrajinská národná rada Prjaševščiny) sice dosáhla mnohého, ale její ústavněprávní zakotvení bylo naprosto nejasné.

Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. (1945–1953) II.

Publikace je stejně jako první díl kombinací vědecké studie (do strany 142) a edice (s. 144–262) dokumentů k menšinové otázce. Má i obdobnou strukturu, kdy první kapitola vědecké studie rozebírá sociálně ekonomické podmínky Ukrajinců na Slovensku (I. Ukrajinci a sociálno-ekonomický vývoj severovýchodného Slovenska, s. 13–51), dále následují klíčové politické otázky (II. Riešenie ukrajinskej otázky v politickej sfére, s. 52–90), opět

nejdou přehlednuty ani kulturní problémy (III. Ideologické a kulturní aspekty vo vývoji ukrajinskej menšiny, s. 91–136) a nakonec zařazeno stručné shrnutí (Záver, s. 137–141).

Archiválie v publikaci jsou z činnosti různých orgánů věnujících se Ukrajincům-Rusínům v letech 1948–1953. Jde celkem o 22 cenných dokumentů. Dokumenty jsou uloženy nejčastěji v SNA – Slovenském národném archivu, fondu ÚV KSS – Ústředním výboru Komunistické strany Slovenska.

Druhý díl práce rovněž předkládá důkladný přehled postavení Ukrajinců-Rusínů v Československu, nyní v éře 1948–1953, opět se zveřejněním cenných dokumentů. Postavení menšiny je opět analyzováno nejen z úzce politického hlediska, ale nastíněny jsou širší souvislosti ekonomické, sociální, kulturní. V tomto počátečním období komunistického režimu bylo zjevné jeho zaměření na urychlené budování nové společnosti a menšinová otázka stála v mnohém na okraji zájmu. Postavení Ukrajinců-Rusínů se začalo komplikovat, kdy na jedné straně šlo o národ vázaný na Ukrajinu, tedy jednu z hlavních republik opěvovaného sovětského vzoru, jenže na druhé straně právě tento národ (hlavně jeho v západních regionech žijící příslušníci) měl k Moskvě negativní poměr. To vedlo zejména ke snaze omezit mimořádně silné postavení řeckokatolické církve s jeho vazbou na nepřátelský Vatikán.

Závěr

Spolupráce s odborníky ze Slovenska je při výzkumu českých a československých právních dějin (včetně studia menšinové otázky) zcela klíčová, což se bohužel často podceňuje. Klíčovým pracovištěm je Spoločenskovedný ústav SAV, se kterým má Ústav právních dějin PFUK naštěstí široké a dlouhodobé kontakty. Recenzovaná dvoudílná práce je cenným příspěvkem k problematice. Počátkem příštího roku by měl vyjít i třetí díl zahrnující období 1954–1960.

René Petráš